

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΦΟΙΝΙΚΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΟΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Μια νέα προσέγγιση

Αλεξάνδρα Τράντα-Νικόλη

Αρχαιολόγος

Ο φοίνικας εμφανίζεται στην τέχνη του προϊστορικού Αιγαίου¹ πολύ νωρίς, στη Μεσομινωική II, και αποτελεί μακρόβιο και δημοφιλές διακοσμητικό θέμα, αφού απαντάται ανελλιπώς έως και το τέλος της Υστεροελαδικής III Γ σε ποικίλες μορφές τέχνης. Αν και ακολουθεί την πορεία που χαρακτηρίζει τη μυκηναϊκή τέχνη γενικά, αρχίζοντας από φυσιοκρατικές απεικονίσεις και καταλήγοντας σε εντελώς γραμμικές, παραμένει αναγνωρίσιμος και στις πιο αφαιρετικές αποδόσεις για δύο κυρίως λόγους: α) τα σαφή χαρακτηριστικά του (απόλυτη συμμετρία, διακλαδώσεις στον κορμό, χαρακτηριστικά κλαδιά αποτελούμενα από συμμετρικά λογχειούδη φύλλα) και β) την ιδιαίτερη σημασία του στη θρησκευτική εικονογραφία.

Ο ορισμός του υπαίθριου ιερού

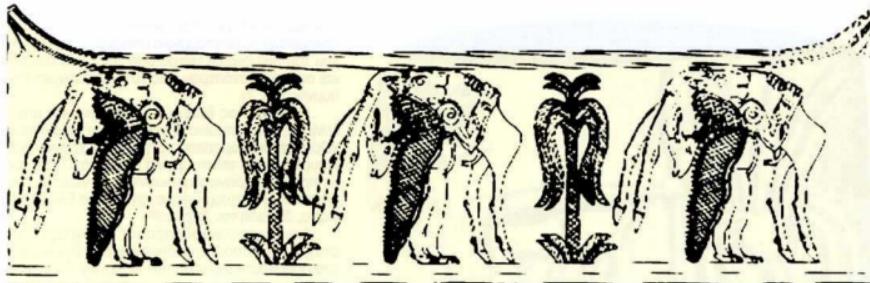
Hη παρουσία ενός ή περισσότερων φοίνικοδεντρών δηλώνει το τέμενος, τον ιερό ύδωρ όπου προσέρχονται οι λατρευτές και διαδραματίζονται τελετουργικά δρώμενα προς τιμὴν της θεότητας (θυσίες, αναίματες προσφορές, χρόρος). Το δέντρο σχετίζεται ιδιαίτερα με το θώμα, όπου τελουντάνε θυσίες ζώων. Ο εικονογραφικός συσχετισμός είναι είτε άμεσος (με την παρουσία των αφαγιασθέντων ή προς θυσία ζώων)

είτε έμμεσος (χωρίς την παρουσία των ζώων αλλά με υπαντίγμα της θυσίας).

Για παράδειγμα, άμεσο δήλωση της θυσίας υπάρχει στο σφραγιδόλιθο Montiligny (εικ. 1), στον οποίο εικονίζεται το θυσιασμένο ζώο, ως τη μάχαιρα ενσφρινμένη, επάνω σε τράπεζα προσφορών. Διπλά του βρίσκεται ένας φοίνικας. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η παράσταση του συγκεκριμένου σφραγιδόλιθου αποτελεί απεικόνιση των Διπολίων, γιορτής προς τιμὴν του Δία, για την οποία «το θυσιασμένο ζώο ... αρχικά ... αποτελούσε καθεαύτον ενσάρκωση του διώματος της βλάστησης του περασμένου έτους, ο οποίος με το θερισμό (σημ.: το χρόνο κατά τον οποίο τελούντων η γιορτή) πέθανε για να παραχωρήσει τη θέση του στο διώματος του νέου έτους ... Επομένων, ενδέχεται στη γιορτή των Βουριώνων να επέληξε μια πολὺ αρχαία (προθεσμική) ειρουργία για την εύδωση της βλάστησης². Ας σημειωθεί ότι ο συσχετισμός του ευρτολογίου της κλαστικής εποχής με τη μυκηναϊκή είναι θέμα που έχει μελετηθεί διεξοδικῶς. Ανεξάρτητα με την ορθότητα ή όχι της πρότασης αυτής, η παρουσία του φοίνικοδεντρού στη συγκεκριμένη παράσταση προβληματίζει ως προς το αν έχει σχέση με τη θρησκευτική σκηνή ή αν απλώς τοποθετηθήκε ως διακοσμητικό στοιχείο. Ωστόσο, η υπερβολική κύρτωση του φυτού, προκειμένου να χωρέσει στη σφραγιστική επιφάνεια, δίνει την εντυπωσία του οργανικού συμπλήρωματος. Επίσης, η συχνή παρουσία του σε έργα με το ίδιο θέμα μαρτυρά ότι ο ρόλος του δεν είναι αυτός του παραπληρωματικού κοσμήματος: δεν βρίσκεται εκεί από το «φόβο του κενού» του καλλτέχνη, αλλά επειδή η παρουσία του συνέβαλε στη δήλωση της ερθότητας του χώρου.

1. Ο σφραγιδόλιθος Montiligny, ο οποίος βρέθηκε στη Μυκήνες. Εικονίζει το θυσιασμένο ζώο στην τράπεζα προσφορών. Μουσείο Βερολίνου.

Άμεση δηλωση της θυσίας παριστάνεται και σε ένα πλακίδιο από ελεφαντόδοντο από την Καδμεία (εικ. 2), στο οποίο εικονίζεται πομπή δαιμόνων που κρατούν έλαφια στους ώμους ανάμεσα σε φοινικόδεντρα, και για το οποίο υπάρχει ακριβές παράλληλο⁴. Τα πλακίδια αυτά αποκαλύπτουν την ιδιότητα των δαιμόνων με μεταφορές ζώων προς θυσία⁵. Επίσης σε σφράγισμα από την Κνωσό⁶ δύο τάυροι βρίσκονται σε τρέπεζα προσφορών, κάτω από τους οποίους υπάρχουν βουκράνια.

Εμμεση δηλωση της θυσίας γίνεται όταν δεν υπάρχει παρουσία ζώων αλλά με την ύπαρξη: α) του βωμού ας τελετουργίου, β) του διπλού πέλεκυ ας τελετουργικού οργάνου⁷, γ) των ιερών κεράτων ας συμβόλων των βουκρανίων. Κάποιες φορές εικονίζεται συνδυασμός αυτών των στοιχείων, όπως σε ωδρία πάνω τη Ρόδο (εικ. 10).

Απεικονίσεις βωμού και φοίνικα υπάρχουν σε δαχτυλίδι από τη Φιλακωπή⁸, σε σφραγιδόλιθο από το Βαρεσί (εικ. 5), σε σφραγιδόλιθο ιδιωτικής συλλογής⁹ και σε κρατήρα από την Αρχαία Αγορά των Αθηνών (εικ. 3). Επίσης, φοίνικας δίπλα σε βωμό, όπως επισημαίνει ο ανασκαφέας, αποδίδεται και σε κρατήρα από την Πρόστοινα, παρόλο που η γραμμική απόδοση του θέματος δεν του επέτρεψε να αναγνωρίσει με βεβαιότητα το θέμα ως φοίνικα¹⁰.

Ο συνδυασμός κλαδιών φοίνικα με διπλό πέλεκυ απαντά για πρώτη φορά σε δότρακο από τα Γουρνά¹¹. Το ίδιο θέμα απαντά σε ψευδόστοιμο αμφορέα¹².

Σχετική με τη θυσίες είναι η άποψη ότι απεικονίζονται χουρμάδες (ο καρπός της φοίνικας) στα κέρατα των θυσιαζόμενων ζώων¹³. Ωστόσο, το σχήμα τους είναι στρογγυλό, χωρίς κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που να συμβάλλει στην αναγνώρισή τους, η οποία έτσι καθίσταται δυσχερής. Θα ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστική η υπάρχη φωτογραφίας ή σχεδίου ψηφίων από την Ασίνη, οι οποίες συμφωνά με τους ανασκαφείς έχουν σχῆμα χουρμάδων¹⁴.

Επίσης, το φοινικόδεντρο εικονίζεται σε χώρα όπου λαμβάνουν χώρα θυσίες με αναμάκτες προσφορές, όπως στον γνωστό σφραγιδόλιθο από τη Νάξο (εικ. 4).

Τέλος, αγγεία με παράσταση φοίνικα έχουν βρεθεί σε χώρους που θεωρούνται ιερά, όπως μία «τσαγιέρα» στη Φαιστό¹⁵, μία τράπεζα προσφορών στη Θήρα¹⁶ και ένα ρυτό από την Ψείρα¹⁷.

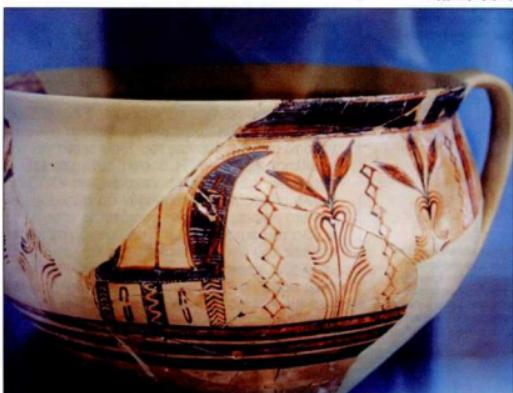
Φοίνικας, δαιμόνες και τελετουργικό πότισμα

Το τελετουργικό πότισμα που απολαμβάνουν τα κλαδιά του φοίνικα από τους δαιμόνες σχετίζεται με την ευφορία και τη γονιμότητα της γης. Πρόκειται για τελετουργία συμπαθητικής μαγείας με σκοπό την πρόληπση της βροχής. Ο φοίνικας, ως ιερό δέντρο, δηλωτικό της ευφορίας και της βλαστήσης, δεχεται τις υπηρεσίες των μυθικών μορφών. Οι δαιμόνες θεωρούνται «όντα ζωηρώς αναμεμμένους εις την πίστη της λαϊκής θρησκείας. Κυρίως πρέπει να ήσαν αγαπητοί, δύστινοι συνετέλουν εις την σωτηρίαν της βλαστήσεως, την οποίαν ποτίζουν φανερώς ή μυστικώς κατά την διψάλεων εποχήν του ετούτου»¹⁸.

Πρώτος ο Evans θεώρησε ότι οι δαιμόνες είχαν ρόλο που σχετίζονταν με τη βλάστηση, ότι μέσα στα καθηκοντά τους συμπεριλαμβανόνταν το τελετουργικό πότισμα και επιπλέον την προέλευση τους από την αιγυπτιακή θεότητα με μορφή πιπονόταμου Tawit¹⁹. Ως υπηρετικές μορφές με επικοινωκό ρόλο στη λατρεία της θεότητας²⁰ ήταν επιφορτισμένοι με ποικίλα καθηκόντα, μεταξύ των οποίων οι σπουδές με τελετουργικές

2. Σχεδιαστική αναπαράσταση πλακίδου από ελεφαντόδοντο από την Καδμεία με παράσταση δαιμόνων που μετέφερουν ελύθρους σε τοπίο από φοινικόδεντρα. Θήβα, Αρχαιολογικό Μουσείο.

3. Λεπτομέρεια κρατήρα με παράσταση φοίνικαν και βωμού. Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

4. Σχεδιαστική αναπαράσταση σφραγίδων με παρόπατο ανδρικής μορφής που κρατά δύο δίπλα σε τράπεζα προσφορών, όπου βρίσκονται ένα ρυτό και ένας κάδος. Τη σκηνή αυμηλώνει φοινικόδεντρο. Νέδος, Αρχαιολογικό Μουσείο.

πρόχους²¹. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά τις ομοιότητες με την Tawir, οι διάμονοις γεννηθήκαν για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των Μινωιτών²². Ενισχυτικό αυτής της απόψης είναι ότι ο ρόλος τους ως προστατών της βλάστησης και ως συμμετέχοντων σε τελετές που σκοπό είχαν την πρόκληση της βροχής δεν ταίριαζε στην Tawir, διότι στη χώρα του Νεύλου δεν ήταν απαραίτητες τέτοια ειδίσους τελετές²³.

O Evans ταυτίσει τα κλαδιά της σφραγίδας του Βαφειού (εικ. 5) με κλαδιά φοίνικα συνδέοντας τα με τελετουργίες του 19ου αιώνα για την πρόκληση βροχής²⁴. Η αποψή αυτή μπορεί να επεκταθεί και σε άλλες απεικονίσεις κλαδών: πολλά μπορούν να θεωρηθούν ότι ανήκουν στο φοίνικα αφενός λόγω της ομοιότητάς τους με τα φύλλα του φυτού και αφετέρου επειδή σε παραστάσεις του δεντρού εικονίζονται και μεμονωμένα κλαδιά, όπως π.χ. σε ένα σφραγιδόλιθο αγνούστης προέλευσης ευρισκόμενο στο Metropolitan Museum²⁵. Επίσης, η «φοινικοκορυφή»²⁶, δηλαδή η απόδοση κλαδιού φοίνικα κατενώπιου²⁷, απαντά ως επί το πλείστον²⁸ σε ψήφους και στη γνωστή οστεένη λαβή κατόπιν από τις Μυκήνες (εικ. 6). Ενισχυτικό της ταυτιστής των μεμονωμένων κλαδιών με φοίνικα είναι ότι υπάρχουν απει-

κονίσεις ολόκληρου του φοινικόδεντρου που απολαμβάνει το τελετουργικό πότισμα από την πρόχοι του διάμονος σε μιτρά από την Οικία Wace²⁹ και σε λαβή κατόπιν από το Παγκαλοχώρι Ρεθύμνης (εικ. 7).

Ο Μαρινάτος θεωρεί ότι διαφορετικές απεικονίσεις (ίσως σημαιάνουν γιορτές που λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικούς μήνες του χρόνου και ισχυρίζεται στη τελετουργικά ποτισμάτα δέντρων με πρόσχοι πραγματοποιούνταν σε γιορτές του μήνα που αντιστοιχούσε με τον αρχαίο Ελαφηβόλιανδρο, δηλαδή τον Απρίλιο³⁰.

Απεικόνιση φοινικόδεντρου σε τοιχογραφία (δυστιχικά αποσπασματικά διατηρημένη) βρίσκουμε στο θρησκευτικό κέντρο των Μυκηνών. Ανήκει σε θρησκευτική σκηνή, αφενός γιατί βρέθηκε μαζί με άλλες τοιχογραφίες ασφυκτικού περιεχομένου και αφετέρου διότι οι μικρογραφικές τοιχογραφίες στη μυκηναϊκή τέχνη απεικονίζουν θέματα σχετικά με τη λατρεία³¹. Ας σημειωθεί ότι δύο τοιχογραφίες που βρέθηκαν μαζί απεικονίζουν διαμονές.

Και στη Μεσοποταμία υπήρχε ο συσχετισμός του φοίνικα με το υγρό στοιχείο. Στο ανάκτορο του Mari, που χρονολογείται στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., απεικονίζονται φοίνικες στην τοιχογραφία του δωματίου των ακροάσεων σε σύνθεση στην οποία εικονίζονται μεταξύ άλλων θέες με «αναβλύζοντα αγγεία», γύρω από τα οποία κολυμπούν φάρα³². Ο συσχετισμός του φοίνικα με θεότητες του νερού-ψάρια, επαναλαμβάνεται και αλλοι³³.

Η έκκληση για βροχή δεν ήταν άγνωστη στους κλασικούς χρονούς. Στην Ακρόπολη των Αθηνών υπήρχε αγάλμα της Γης που παρακαλεί τον Δια να της στειλεί βροχή. Επίσης, υπήρχε μικρό τέμενος για τη Γη καρποφόρο, το οποίο βρίσκοταν ανάμεσα στον Παρθένωνα και το Ερέχθειο³⁴.

Αξέχαστη σημειωθεί στην επιβιώσεις της σύνδεσης του φοίνικα με τελετουργίες για την πρό-

5. Σφραγδόλιθος από το Βαφειό με παλαιότερη διάρροινη που κρατά πρόσχοι με τις οποίες ποτίζουν κλαδιά φοίνικα σε βιβλιά. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

κληση βροχής απαντούν σχεδόν μέχρι την εποχή μας. Υπάρχει μαρτυρία ότι τον Απρίλιο του 1893 στη Σικελία, σε περίοδο εξάμηνης έρεσας, κρεμούντων σε δέντρα κλαδιά φοίνικα, ευλογημένα την Κυριακή των Βαΐων, με σκοπό την πρόληψη της βροχής, ενώ στην Ιταλία στις αρχές του 20ου αιώνα καλλιεργούσαν φοίνικες ειδικά για λατρευτικούς σκοπούς, κατόπιν παραίστησης του ίδιου του Πάπτω³⁵.

Χορός γυναικών ως επίκληση γονιμότητας

Εκτός από τις θυσίες και τις προσφορές, φοίνικες εικονίζεται τρεις φορές σε σχέση με χορό γυναικών. Σε τοιχογραφία από την Αγία Τριάδα, δύο σειρές γυναικών εικονίζονται μπροστά από ιερό επιστρέφομεν με ιερά κέρατα καθοισάωσης. Η επάνω σειρά φαίνεται να χορεύει, πιθανώς προς την θεότητα³⁶. Επίσης, από ζεύγη χορεύουν³⁷ τέσσερις γυναικείες μορφές που εικονίζονται στη μία ώρη κρατητρώ από την Κοπρέζα (εικ. 8). Το γεγονός από την άλλη ώρη εικονίζονται φοίνικες ίσως σημαίνει ότι ο χορός λαμβάνει χώρα στα υπαίθρια ιερό, όπως και σε φραγκοδικιλύνδρο από το Παλαικαστρό³⁸. Και η ακηγή του Παλαικαστρού έχει θεωρηθεί λατρευτική³⁹ και συμμετέχει, εκτός από τις δύο γυναικείες μορφές, και ένας δαμανός.

Σε μια απότελεσμα ερμηνείας των παραπάνω, στοιχεία από την κλασική αρχαιότητα μπορούν να αποβούν διαφωτιστικά, όπως οι εξάλλου έχει συμβεί και με άλλα εικονογραφικά δεδομένα: έχει γίνει μόρφωσα δεκτό, με βάση ανθρωπολογικά παράλληλα και στοιχεία από την κλασική εποχή, όπως στη Δυτική Οικία της Θήρας παριστάνονται διαβατήριες τελετές⁴⁰.

Η γέννηση του Απόλλωνα και της Άρτεμης κάτω από μια φοίνικα, όπως περιγράφεται από τις αρχαίες πηγές⁴¹ και την εικονογραφία (εικ. 9), έχει θεωρηθεί από πολλούς ερευνητές ότι εχει τις ρίζες της στην Εποχή του Χαλκού⁴², παρόλο που παρέχει και η άποψη ότι οφείλεται στην επίδραση της Ανατολής⁴³ και ότι η προβολή στοιχείων της Εποχής του Χαλκού στην κλασική εποχή είναι παρακανούμενη⁴⁴. Ωστόσο, ενδέχεται να έχουν παρεισφέρθηκε στην ελληνική θρησκεία περισσότερα κρητομικηνά στοιχεία από όσα παραδεχόμαστε⁴⁵. Σύμφωνα με μία συγγενή άποψη, οι μυθοί της κλασικής εποχής άρχισαν να διαμορφώνονται στα μυκηναϊκά χρόνια⁴⁶.

Ιδιαίτερη σχέση με το φοίνικα είχε η Άρτεμη, η οποία διατρέπονται στην Αυλίδα ένα άλσος από φοίνικες⁴⁷. Η σχέση της θεάς με το φυτό ενσυχεύεται περαιτέρω από την παραπήρηση ότι σε όλα ανεξαρτέως τα αγγεία με παράσταση των ευρών της Βραυρωνίας Άρτεμίδος εικονίζεται φοινικόδεντρο⁴⁸. Ανάλογη παράσταση σε ερυθρόμορφο κρατητρίσκο από τη Βραυρώνα⁴⁹, όπου λάμβαναν χώρα τελετουργίες μήλητρο⁵⁰, υπογραμμίζει τη σχέση του φοίνικα με τη γονιμότητα, ενώ παράσταση σε κρατητρίσκο από τη Μουντιά συνδέεται με την Αρκτεία⁵¹. Ο συνδυασμός της απεικόνισης φοίνικα με βώμο συνδέεται με την Άρτεμη και ιδιαιτέρω με την ιδιότητά της ως προστάτιδας των παρθένων που προετοιμάζονται για τη μετάβαση στην εντολικωτη και το γάμο. Εδώ ας σημειωθεί η μεγάλη σημασία των διαβατήριων

τελετών σε όλους τους πολιτισμούς⁵². Αγγεία, στα οποία εικονίζονται φοίνικες και κορίτσια που βρίσκονται σε στάδιο προετοιμασίας του γάμου τους είναι, μεταξύ άλλων, η πυξίδα με αριθ. ειρ. 1288 και η υδρία με αριθ. ειρ. 17469 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου καθώς και ένα αλάβαστρο στο Κάστελ (Γερμανία) το οποίο εικονίζει κανθήφορο⁵³ να κάνει σπονδή σε βωμό με φοίνικα. Με την εικονογραφία της νύφης συνδέεται και μια λήκυθος στο Παλέρμο, στην οποία εικονίζεται η θυσία της Ιφιγένειας – ο βωμός σώζεται την επιγραφή ΑΡ (Αρτέμιδος)⁵⁴.

Η στενή σχέση της θεάς με την όρχηση είναι γνωστή από τις αρχαίες πηγές⁵⁵ αλλά και από την εικονογραφία: στη Βραυρώνα ειδώλια νεαρών κοριτσιών χορεύουν γύρω από το βωμό που πλαισιώνεται από φοίνικες, θέμα που εικονίζεται και σε παραστάσεις κρατητρίσκων⁵⁶. Αν δεχτούμε ότι ο χορός που απεικονίζεται στην τοιχογραφία, τον κρατητρά και το σφραγιδοκύλινδρο της προϊστορικής εποχής που αναφέραμε πιο πάνω λαμβάνει χώρα σε άλσος, ανάλογο με το ιερό άλσος της Άρτεμης, και λαμβάνονται υπόψη ότι χορός παριστάνεται και στους κρατητρίσκους της κλασικής εποχής και συνδυάνονται το συμβόλαιο του δεντρού ας συμβολίζει τη γονιμότητας με παρόληλο συσχετισμό του με την Άρτεμη ως προστάτιδο των γυναικών που βρίσκονται στο μεταχώριο παιδικής ήλικας, εντολικωτης και γάμου, οδηγούμε στη σκέψη ότι ο χορός των νεαρών γυναικών ενδεχομένως αποτελεί μια έκφραση επικλήτη στην Άρτεμη για γονιμότητα.

Ο ρόλος του φοίνικα στη νεκρική λατρεία

Στενή είναι η συνέδεση του φοίνικα με τους νεκρούς. Εκτός του ότι στολίζει συχνά τους αμφιρούς ανακτορικών ρυθμίου, οι οποίοι αποτελούν νεκρικά δώρα, απαντά και στα φανταστικά τοπία που εικονίζονται σε λάρνακες. Ας σημειωθεί ότι

6. Λεβή κατόπιντρου από ελεφαντόδοντο σε σχήμα οβελίου φοίνικας, Μουντιά, Μυκήνες. Δύο γυναικείες μορφές κρατούν φύλλα φοίνικα. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

7. Λαβή κατόπιντρου από το Παγκαλούρι Ρέθυμνης. Δαιμονίες με πρόσωπα εικονίζονται στο συνόπτερο μέρος φύλλων φοίνικα. Ρέθυμνο, Αρχαιολογικό Μουσείο.

8. Η μία ώφε κρατήρα από την Κομέρα.
Εικονίζονται δύο ζωγή γυναικών που χορεύουν.
Στην άλλη όψη εικονίζονται
φοινίκες. Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο.

rumark Motive 15), του μιναδικού μοτίβου της μικηναϊκής κεραμικής που αποτελεί επινόηση των Μυκηναίων καν δεν προέρχεται από το μιναλό κέντρο⁵⁷.

Ο μεγάλος αριθμός κυπέλλων και πρόχων που έχει βρεθεί σε τάφους πιστεύεται ότι εξυπηρετούσε την τέλεση σπονδών ως μέρους των μικηναϊκών επιτάφων τελετουργιών⁵⁸. Εξάλλου, οι Διψασμένοι (Δίψιοι) που αναφέρουν οι πινακίδες τη Γραμμικής Β έχουν ερμηνευτεί ως οι νεκροί που ζήτουν σπονδείς στους τάφους τους⁵⁹. Ας θυμηθούμε ότι στη Νέκυια ο Οδυσσέας κάνει χόρες στους νεκρούς, πρώτα με μέλι και γάλα, υπότερα με γάλκο κρασί και τέλος με νερό⁶⁰.

Το φοινικοδέντρο ταυτίζεται με το Δέντρο της Ζωής⁶¹. Η επιλογή του φοίνικα ως συμβόλου γονιμότητας και καρποφορίας⁶² έχει ερμηνευτεί βάσει των βοτανικών του ιδιοτήτων. Συγκαταλέγεται ανάμεσα στα μακροβιότερα φυτά και είναι αειθαλές, «αειφύλλος»⁶³. Επίσης, έχει ανάγκη από ήλιο και σημαδούσει την υπάρχει νέρου, το οποίο χρειάζονται σε αιθονία οι ρίζες του, σε αμμώδη περιοχή⁶⁴.

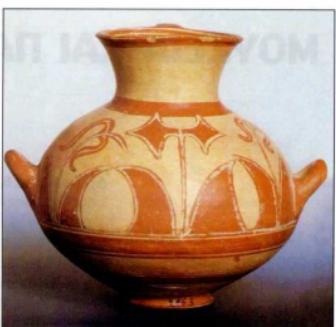
Οι ιδιότητες του φυτού λαμβάνουν συμβολικές διαστάσεις συσχετίζοντας το φυτό με το νερό, που απαιτείται σε σπανόδες για την ευφορία και την καρποφορία της γης, τη γονιμότητα των γυναικών αλλά και ως προσφορά στους νεκρούς και ως ταξίδι στο Επέκεινα. Όλες αυτές οι λειτουργίες της γονιμότητας, της καρποφορίας και του συσχετισμού με τον Κάτω Κόσμο δεν είναι αντιφατικές μεταξύ τους, αλλά αλληλουσιούντο: κλασική εκδοχή της ενσαρκωσής τους αποτελεί η Περσεφόνη.

Σημειώσεις

- Η φυτική διακόσμηση των προϊστορικών χρόνων αποτελεί το θέμα της πιο επενδυτικής διδακτορικής διατρίπτης της γραφουρούς;
2. Το ίδιο, Ελληνικό Περιηγητός 1.24.4.
3. G. Thompson, «The Greek Calendar», *Journal of Hellenic Studies* 63 (1943), σ. 52-65.
4. S. Marinatos, «Ποιαζόμενοι Αργοῖς», στo R. L. Palmer - J. Chadwick (επμ.), *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Minoan Studies*, Cambridge 1966, σ. 267.
5. A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, τόμ. 4, London 1964, σ. 441 κ.ε.
6. N. Marinatos, *Minoan Sacrificial Ritual. Cult Practice and Symbolism*, Stockholm 1986, σ. 17, εικ. 5.

7. Ο διπλός πέλεκυς λειτουργεί σε τρία διαφορετικά αλλά αλληλοκυρτήμενα επίπεδα: α. ως αντικείμενο λατρείας, β. ως σημείο του τελετουργικού σημείου και γ. ως άρχιον τελετουργικών πράξεων (Μ. Νικολάεβος, «Ο διπλός πέλεκυς στην εικονογραφία των μεγάλων οκτώκεντων. Προσεγγίσεις στην διναρκή του μινωικού βραχεύπολο υπόβαθρο», αριθ. δεκτ., Θεσσαλονίκη 1994, σ. 41).
8. CMS (Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel) I, 410.
9. CMS V, Suppl. 1A, 75.
10. C. Bleleg, *Prosmyne. The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum*, Cambridge Mass. 1937, σ. 451.
11. H. Boyd-Hawes, Gournia, Vassiliki and Other Prehistoric Sites on the Isthmus of Herapetra, Crete, Philadelphia 1908, εικ. 18.1.
12. C. Davaras, *Guide to Cretan Antiquities*, Athens 1989, εικ. 175.
13. R. Hägg - Y. Lindau, «The Minoan "Snake Frame" Reconsidered», *Opuscula Atheniensia* 15/6 (1984), σ. 77.
14. O. Frödin - A.W. Persson, *Asina. Results of the Swedish Excavations 1922-1930*, Stockholm 1938, σ. 399.
15. L. Pernier, *Il palazzo minoico di Festos*, τόμ. 1, Roma 1935, πλ. XXXI.
16. S. Marinatos, *Thera I*, Athens 1968, σ. 57.
17. R. H. Seager, *Excavations in the Island of Pseira*, Crete, Anthropological Publications III, Philadelphia 1910, σ. 25.
18. Σ. Μαρινάτος - M. Xirous, *Κρήτη και μυκηναϊκή Ελλάς*, Αθήνα 1959, σ. 124.
19. Evans, ὥ. π., σ. 431-467.
20. M.P. Nilsson, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, Lund 21949, σ. 378.
21. Τυπικό παραδείγμα αποτελεί το σφραγιστικό δοχείολιθο από τη Τίρενα (CMS I, 179).
22. A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, τόμ. 3, Leipzig 1900, σ. 41. Πρόσφατα μελέτη: J. Weingarten, «The Transformation of Egyptian Taweret into the Minoan Genius», στο Α. Καρέπου - M. Ανδρόβαστον-Βλάσκο (επιμ.), *Κρήτη-Αιγαίος. Πολιτιστικοί δεδομένοι τριών χιλιετίων*, Ηράκλειο 2000, σ. 114.
23. Marinatos, «Πολυύινων Άργος», ὥ. π., σ. 265.
24. A.J. Evans, «Mycenaean Tree and Pillar Cult», *Journal of Hellenic Studies* 21 (1901), σ. 100.
25. CMS XII, 180.
26. Α. Ξενόπουλος, Οι βαθύτατοι τόφοι των Μυκηνών ανασκαφή χρ. Τσούντα, Paris 1937, σ. 65.
27. Αποδεικτικό της τοποτήσης με φωτογραφία είναι η απεικόνιση ενός κεντρικού στελέχους αρχών οπου απεικονίζεται ολόκληρο το δέντρο (H. Dantinne, *Le Palnier-dattier et les arbres sacrés dans l'iconographie de l'Asie occidentale ancienne*, Paris 1937, πλ. 156).
28. Κ. Δημακοπούλου (επιμ.), *Ο θηραυλός των Αργοντών. Σφραγίδες και κοινωνία της Υπέρτειας Εποχής του Καλύπτου στην Αγαρά*, Αθήνα 1998, αριθ. κατ. Γ 47.
29. A.H.S. Megaw, *Religion in Greece*, Archaeological Reports (1966-67), εικ. 13.
30. Marinatos, «Πολυύινων Άργος», ὥ. π., σ. 265.
31. I. Karagianni-Πρέβεζη, Οι ποιητορίες του βραχεύπολικού κέντρου της Μυρτιάς, Αθήνα 1988, σ. 26.
32. A. Parrot, *Mission archéologique de Mari: Le palais; peintures murales*, Paris 1958, πλ. XI, όψη πιν. 16.
33. J. Black - A. Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*, Austin 31997, εικ. 16.
34. Παυσανίας, *Ελλάδος. Περιήγηση* 1.2.4.3.
35. Evans, «Mycenaean Tree and Pillar Cult», ὥ. π., σ. 101.
36. S.A. Immerwahr, *Aegean Painting in the Bronze Age*, Pennsylvania 1990, σ. 102.
37. Β. Στάρης, «Προϊστορικοί σύνοικισμοί στην Αττική και στην Αγίνη», *Αρχαιολογική Εφημερίς* (1895), σ. 258.
38. CMS II, 282.
39. V.E.G. Kenna, «Crete and the Use of the Cylinder Seal», *American Journal of Archaeology* 72 (1968), σ. 108.
40. N. Marinatos, *Art and Religion at Thera. Reconstructing a Bronze Age Society*, Athens 1984, σ. 80. Immerwahr, ὥ. π., σ. 59 κ. α.
41. OS, 162-163 και Ομηρός, *Τυνός Εἰς Απόλλωνα* 117.
42. N.M. Koutroulis, «Ανασκαφές Νόδοι», *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Έποχης* (1959), σ. 127. E.G. Mylonas, *Mycenae and the Mycenaean Age*, Princeton 1963, σ. 163.
43. N. Marinatos, «The Palm in Minoan Iconography and Religion», *Opuscula Atheniensia* 15 (1984), σ. 121.
44. L. Banti, «Myth in Classical Art», *American Journal of Archaeology* 58 (1954), σ. 310.
45. Marinatos, «Πολυύινων Άργος», ὥ. π., σ. 269.
46. Οι μέβη της Ευρώπης και του ταύρου και της Χίλιαρας και του Βολχερούντα προσχώρουν στον πρωτοπόρο εποχή (A.W. Persson, *The Tree and the Bull in Early Minoan Art*, Lund 1931, σ. 121 κ. ε.). Οι Βασίλισσες μετατύπωση συναντούνται, βλ. E. Venetoulis, *Έλληνες Εποχής του Καλύπτου*, μετρ. Θ. Ζένος, Αθήνα 1983, σ. 310.
47. Παυσανίας, *Ελλάδος. Περιήγηση* 9.19.5.
48. H.F. Miller, «The Iconography of the Palm in the Greek Art: Significance and Symbolism», ὥ. διατ., University of California Berkeley 1979, σ. 25-26.
49. H.F. Miller, «The Iconography of the Palm in the Greek Art: Significance and Symbolism», ὥ. διατ., University of California Berkeley 1979, σ. 25-26.
50. L.G. Kahl, «L'Artemis de Brauron: rites et mystère», *Antike Kunst* 20/2 (1977), σ. 86-98.
51. C. Sourvinou-Inwood, «Reading» Greek Culture. Texts and Images, Rituals and Myths, Oxford 1991, σ. 101.
52. A. Van Gennep, *The Rites of Passage*, μετρ. M.B. Vizedom - G.L. Caffé, London 1960.
53. Ειναι έναντος ο συλλεπτικός μεταξύ κοντηφόρου και έπαιου να πηγετεύεται στο ίδιο, ὥ. π., σ. 111.
54. Στο ίδιο, ὥ. π., σ. 101.
55. Ομηρικός Γυνός εις Αἰτιον 15 κε.
56. I.Δ. Κόντης, «Αρτεμίς Βραυρώνια», *Αρχαιολογικών Δελτίου* 22 (1967), σ. 185 και 201.
57. Λ. Παπαζούγοντα-Μανούδη, στο Κ. Δημακοπούλου (επιμ.), *Ο μυκηναϊκός κόσμος. Πέντε αιώνες πρώιμου ελληνικού ελληνισμού*, Αθήνα 1988, αριθ. κατ. 118.
58. R. Furumark, *Mycenaean Pottery: Analysis and Classification*, Stockholm 1941, σ. 279.
59. Σ. Μαρατός, «Περὶ τους νέους βασιλικοὺς τάφους των Μυκηνῶν», στο Γέρος Α. Κεραμοπούλου, Αθήναι 1953, σ. 64.
60. M. Ventris - J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 21973, σ. 479 και 540.
61. OS, 18-26.
62. L. Mantorli-Papadopoulou, *Aegean Frescoes of Religious Characters*, Göteborg 1996, σ. 168.
63. Dantinne, ὥ. π., σ. 211.
64. Miller, ὥ. π., σ. 27.
65. Στο ίδιο, σ. 18.

10. Υδρία από την Ιακώσιο με πάρσταση φονικών, ιερών κεράτων και διπλών πτελέων. Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο.

The Significance of the Palm Tree in the Creto-Myenoan Religion: A New Approach

Alexandra Tranta-Nikoli

The palm tree has a special significance in the religious iconography of the Creto-Mycenean world. Its representation next to an altar, suggests the sacred environment in which the rites honoring the deity take place (sacrifices, bloodless offerings, dances). The watering of the palm tree, performed by the Demons, is an invocation for land fertility, a ritual of sympathetic magic purposed to cause rain. The dance in a palm tree grove, resembling that of Artemis, is also an invocation for the women at the borderline between childhood and coming to age for marriage, the virgin deity being their protector. The relation of the palm tree to the dead is very close: it embellishes the Palatial amphorae, which are funeral offerings, it is represented on urns and procochii and it decorates an hydria that had been used for libation before it was deposited as a funeral offering into a grave.

The choice of the palm tree as a symbol of life as a fertility and bearing symbol is based on its botanical qualities, which relate the plant with the water, an indispensable element to the libation rituals aiming at the fruitfulness of earth and women and to funerary libations as well. The functions of fertility and bearing and that of the relation to the Under World are interconnected and are all present in the persona of Persephone, the classical version of their incarnation.